

Újabb adatok a kolozsvári unitárius nyomda történetéhez

A kolozsvári unitárius nyomda az egyik legjobban dokumentált hazai műhely a könyvnyomtatás kézműipari korszakából, köszönhetően az egyház (vagy a nyomda beszerzését végző megbízott) és a nyomda tulajdonosa, Kmita Andrásné között 1700-ban lezajlott elszámolásnak, és az ehhez csatlakozó iratoknak.² Ezek meglehetősen alaposan dokumentálják a nyomdakészlet eredetét, beszerzésének és Kolozsvárra jutásának körülményeit, költségeit és a vásárolt nyomdai anyag jellegzetességeit. Nemrég újabb iratok kerültek elő a Kolozsvár-Belvárosi Unitárius Egyházközség Levéltárából, amelyek további adalékokkal gyarapítják a nyomdáról való ismereteket. Az irategyüttes feltehetően Kmita Andrásné fia, János és az egyház közötti pénzügyi vita kapcsán keletkezett 1719-ben. Ennek során – több más mellett – az örökös kisebb változtatásokkal ismét közli az 1700-as elszámolást.³ Az anyag részleteiről, tanulságairól bővebben írt e számban ol-

¹ PERGER Péter (1974–) az Országos Széchényi Könyvtár tudományos munkatársa, a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* egyik szerzője. Kutatási területe a 17–18. századi nyomdászattörténet, főként M. Tótfalusi Kis Miklós betűalkotása és annak utóélete. Jelenleg a kolozsvári protestáns nyomdák 18. századi történetével foglalkozik. Legfontosabb tanulmányai *A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei. XVII. század: 2. kötet*, (Budapest, 2014) című munkában a Tótfalusival, a kolozsvári unitárius, valamint a szebeni és a brassói városi nyomdával foglalkozó részek.

² PERGER Péter, „A kolozsvári unitárius egyház nyomdájáról való számvetés”, in *Fata libelli: a nyolcvanéves Borsa Gedeon köszöntésére írták barátai és tanítványai*, szerk. P. VÁSÁRHELYI Judit (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 2003), 289–304.

³ A Tiszteletes Kolozsvári Unitaria Eklézsia Tipográfiájáról való számvetés címen. Le-lőhelye: Kolozsvár-Belvárosi Unitárius Egyházközség Levéltára (továbbiakban KBUEkLt.) Fasc. XXXIII. Jelzet nélkül. A tipográfiáról szóló leveleket Kovács Sándor, a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet Egyháztörténeti Tanszékének előadótanára és Rácz Norbert Zsolt, a Kolozsvár-Belvárosi Unitárius Egyházközség lelkésze a fasciculuson belül külön dossziéba rendezte. A két irat viszonya nem tisztázott. Mivel az 1700-as dokumentumon még Kmita Andrásné, leánykori nevén Wilhelm Krisztina neve (sőt elképzelhető, hogy aláírása) szerepel, így valószínűbbnek tartom, hogy a most előkerült irat az 1719-ben zajlott vita alkalmával készült, hogy Kmita János igazolja magát.

vasható tanulmányában Molnár Dávid,⁴ itt most csak a szűkebben a nyomdai felszerelésre és a nyomda működésére vonatkozó adatokat ismertetem.

A beszerzett betűkészletről a *A Pancratius Lojbinger eleiben adott betűk lajstroma* címet viselő feljegyzés számol be, amely felirata szerint 1694 júliusában íródott. Ez néhány apróbb eltérés ellenére szinte teljesen megegyezik az 1700-as elszámolás kapcsán már említett jegyzékkel.⁵ Ilyen – a lényegét nem érintő – eltérés, hogy az egyes betűfokokozatok mennyiségét 1700-ban szöveggel, míg itt számmal adták meg, azonban az ott szereplő „más fél mását”, most Kmita János 2,5, míg a negyedfél mása kifejezést 4,5 mázsának értelmezte. További eltérés, hogy ott 1 mázsa ciceró görög betű szerepel, míg itt 2, illetve ott 25 font „zsidó garmond”, míg itt fél mázsányit ír. Illetve az ott áthúzva szereplő Canon kurzív itt már le is maradt a listáról.

Szóhasználati érdekesség továbbá, hogy a ma – és leggyakrabban a kortársak által is – antikvának nevezett típusra a „gömbölyeg betű” kifejezést alkalmazza.

Az irat szerint tehát a tipográfia 11 fokozat antikva⁶ típusal rendelkezett, amelyet Pancraz Lobinger bécsi betűöntőtől szereztek be. Legnagyobb mennyiséget a szöveg főrészenek nyomtatására alkalmas Cicero, Media, Garmond és Petit fokozatból rendelték. Emellett öntettek 9 fokozat „németh”, egy-egy fokozat görög és héber betűt, három fokozat kottát, többféle cifrát és líneát, és nem utolsósorban két különböző méretű kalendáriumjegyet. Ez – amint szó esett róla – eddig is ismeretes volt.

A betűk lajstroma utáni megjegyzések ugyanakkor az 1700-as iratban nem szerepeltek, és érdekes adalékokkal szolgálnak a nyomda betűkön felüli felszerelésével kapcsolatban.

Már a hazaszállítás költségeinek felsorolásából kiderült, hogy nemcsak a nyomdai készlet, hanem a sajtó is Bécsből származott, ebből az iratból azonban már az is tudható, hogy magát Lobingert bízták meg a teljes prés elkészítésével is. „A betűöntővel való alkalom” megjegyzéssel ellátott irat tanúsága szerint 120 Ft-ba került a legyártatása.⁷ A nyomdászattörténet-írás általában azt feltételezi,

⁴ Ugyanitt közli a nemrég előkerült iratok egy részének másolatát, átiratát és értékelését.

⁵ Lelőhelye: KBUEkLT. Fasc. XXXIII, jelzet nélkül (1. a 3. lábjegyzetet). Az 1700-as irat a „Deák és Magyar Betűk(ne)k” illetve a „Németh Betűk Lajstroma” címet viseli, közlését lásd: PERGER, „A kolozsvári unitárius egyház...”, 299, 304.

⁶ E kifejezés itt összefoglalóan vonatkozik e reneszánsz kézírásból kifejlődött betűtílusra, beleértve a szintén antikvának nevezett „álló” és a kézírás jegyeit jobban magán viselő kurzív („dőlt”, italica) típusokat egyaránt.

⁷ Lelőhelye: KBUEkLT. Fasc. XXXIII, jelzet nélkül (1. a 3. lábjegyzetet).

hogy a sajtót leginkább a nyomda helyszínén, helybeli áccsal vagy asztalos mesterrel csináltatták, legfeljebb a speciális, nem minden mester által könnyen elkészíthető fém részek szállításával bajlódtak. Így némileg meglepő ez az adat.

Ugyanitt további részletes leírás olvasható a betűkön kívül beszerzett egyéb nyomdai anyagról is. A „virágos, deák-magyar öreg versal betűk” alatt minden bizonnyal az iniciálékat érthették, amelyből – a nyomda ma ismeretes kiadványaiban – öt sorozat található, igaz háromból csak egy-egy betű. A leírás szerint eredetileg hét sorozat készült. Kiderül az is, hogy ezek nem fametszetek, hanem ónból (minden bizonnyal betűfém-ből) való öntvények voltak. Eredetileg az iniciálékat fametszők készítették, és fametszeteknek is szokás tekinteni őket.⁸ Azonban ebben az időszakban már kérdéses, hogy valóban fa dúcot használt-e nyomda, vagy öntéssel sokszorosított iniciálékat. E feljegyzés kétségtelenné teszi, hogy itt már az utóbbiról volt szó. Míg hazai nyomdáink gyakran még ez időben is régi fametszeteikkel éltek, Lobinger modernnek számító, önálló betűöntődéje már értelemszerűen a könnyen sokszorosítható megoldással dolgozott.

Szintén érdekes az ábécé betűinek megoszlása az iniciálésorozatokban. Eszerint minden mássalhangzóból hármát tartottak szükségesnek ahhoz, hogy az egy menetben nyomtatott szedésbe minden esetben jusson elegendő. Ugyanerre a magánhangzóból már hat-hat kellett. Nyilván figyelembe kell venni azt is, hogy az egy szedéshez várhatóan szükséges kezdőbetűkön kívül némi tartalékot is számítottak, hisz öntőműhely híján a későbbiekben sérülő betűket csak újabb bécsi megrendeléssel tudták volna pótolni.

Ugyanez a rendelkezés vonatkozik a német kezdőbetűkre is.⁹ Német szöveg- és címbetűkből nyolc fokozat szerepel a Lobingernek átadott listán, mint látható, ebből csupán héthez készültek kezdőbetűk. Valószínűleg a legkisebb, önálló szöveg szedésére kevéssé használt Petit fokozat esetében nem tartották szükségesnek díszesebb, kiemelő kezdőbetű elkészítését. Amint majd a betűknél is látható lesz, egyetlen német nyelvű nyomtatványa sem ismeretes a nyomdának, így a kezdőbetűk sem találhatók meg.

Szó esik még hat-hat különböző méretű „deák-magyar” és „német” díszítetlen címbetűről, amelyeknek szintén nincs nyoma a kiadványokon.

⁸ Vö. HAIMAN György, „A nagyszombati egyetemi nyomda az 1773. évi leltár tükrében”, in HAIMAN György, MUSZKA Erzsébet és BORSÁ Gedeon, *A nagyszombati jezsuita kollégium és az egyetemi nyomda leltára: 1773*, 113–151 (Budapest: Balassi Kiadó, 1997), 127.

⁹ Ezeket a mai szaknyelvben lombardnak szokták nevezni.

Külön jegyzi meg az irat, hogy a Cicero fokozatú görög betűkhöz is készült egy „alfabetum”, hogy a „versek vagy periódusok” eleibe lehet tenni. Ez valószínűleg nem az iniciálékhoz hasonló, önálló díszes kezdőbetű lehetett, hanem csupán a kurrens betűk mellett használt verzálisokat („nagy betűket”) jelenthette. Ezek fel is tűnnek a nyomtatványokban.

Az összefoglalóan floreseknek nevezett díszekről, cifrákról annyi tudható, hogy szintén öntvények lehettek, valamint „titulusokba valókat”, azaz fejlécként használhatókat, és „finálisokba” szántakat, azaz záródíszeket egyaránt rendeltek. Még hozzá többféle méretűt, hogy a nagyobb alakú, 4° kötetektől az apró 24° formátumúig mindegyikhez legyen megfelelő.

Ezek után érdemes áttekinteni, hogy mindebből mi jelenik meg a nyomda ma ismeretes kiadványain. Előbb a betűket vizsgálva látható, hogy az iratban szereplő betűk közül csupán kilenc fokozat antikva (ebből is csupán hat fokozat esetében áll rendelkezésre a teljes antikva-kurzív betűcsalád, a legnagyobb fokozatok esetében pedig csupán néhány címbetű található meg) és egy fokozat görög típus tűnik fel, megtalálható ezen kívül a Cicero méretű kalendáriumjegy. Legfeltűnőbb, hogy a felsorolásban szereplő fraktúr típusoknak nincs nyoma, a műhelynek egyetlen német nyelvű kiadványa sem ismeretes. Hasonlóan nem tűnnek fel az itt olvasható három fokozatnyi kotta, a kisebb, Garmondt fokozatú naptárjegyek, valamint az ugyanekkora pontozott héber betűk sem.

A kolozsvári unitárius műhely nyomtatványokból ismert betűit Haiman György méltatta.¹⁰ Megítélése szerint ezek a betűk újabbak, a reneszánsz antikvánál nagyobb vonalkontraszttal és a kevésbé rajzos, mértanilag szerkesztett rajzossal jellemezhető, ún. átmeneti (barokk vagy hollandi) stílusú betűk jellegéhez állnak közelebb. Amint írja: „a szövegbetűktől kezdve a nagyfokozatú címbetűkig úgyszólván egységes, határozott ízlésű mester keze nyomát viselik”. Véleménye szerint a neves betűmetsző, M. Tótfalusi Kis Miklós elődeinek alkotásai és az általa kiteljesített, akkor legkorszerűbbnek számító, már említett átmeneti típus között helyezkednek el. A Text¹¹ és a nagyobb címbetűinek (Romana) jellege már nagyon közeledik Tótfalusiéhoz, különböző dőlésszögű kurzívjai ellenben még a reneszánsz hagyományok nyomait követik. Említett nagyobb vonalkontrasztjuk, aprólékosan éles metszésük a barokk kor rézmetszetdivatjára mutat.

¹⁰ HAIMAN GYÖRGY, *Tótfalusi Kis Miklós: a betűművész és a tipográfus: élete műve betűinek és nyomtatványainak tükrében* (Budapest: Magyar Helikon, 1972), 56–58.

¹¹ Haiman a modern pontrendszerben számított méretével azonosította a fokozatokat, ez esetben az általa 20, illetve 24 pontosnak nevezett fokozatokról van szó.

A nyomtatványokban látható betűknek a lista pontjaival való azonosítására már kísérlet történt a XVII. századi hazai nyomdák teljes nyomdai készletét feltevéző munka részeként.¹² Ott bővebben szó esik ennek módszeréről, nehézségeiről és eredményeiről. Így itt csak ezek lényegét és legfőbb megállapításait foglalom össze, valamint néhány, a nyomda kiadványaiból vett szedésrészlettel próbálom illusztrálni a szóban forgó típusokat és fokozatokat.

Az azonosítás során a legfőbb problémát az jelentette, hogy bár a fokozatok megnevezésére használt kifejezések általánosan elterjedtek voltak a nyomdászok körében, azonban területenként, műhelyenként, időszakonként némileg módosultak. Ezért nem állíthatók egyértelműen párhuzamba a modern nyomdászban elterjedt pontrendszerrel sem.¹³ Így nem teljesen egyértelmű, hogy melyik megnevezés melyik méretű betűt takarja, főként az egymáshoz méretben közel eső fokozatok esetében. Legbiztosabb segítségül a nagyszombati jezsuita nyomda fennmaradt és tudományosan feldolgozott mintakönyve szolgált. Ebben ugyanis még Lobingertől származó betűk is megtalálhatók, így valószínűsítve, hogy elnevezései jól tükrözik a bécsi betűöntő által – igaz, majd 80 évvel korábban – használt megnevezéseket.¹⁴ E módszerrel meglehetősen nagy biztonsággal lehetett azonosítani az elszámolás egyes tételeit a nyomtatványokon feltűnt típusokkal és fokozatokkal.

A legnagyobb fokozat a Canon nevet viseli. Ez a nagyszombati mintakönyv gyakorlata szerint 48 pontos fokozatnak felel meg, és a méret meghatározásához általában használt ún. „H betű magassága” kb. 12 mm. Az unitárius nyomda legnagyobb méretű betűje csupán 10,7 mm. Ennek ellenére legvalószínűbben e nagyfokozatú címbetű lehet azonos a lajstrom „Canon” fokozatával.¹⁵ Azzal a megköttéssel, hogy bár a méretbeli eltérés valóban nem zárja ki azonosságukat,

¹² PERGER Péter, „A kolozsvári unitárius nyomda: (1696?) (1697–1703)”, in BÁNFI Szilvia, PAVERCSIK Ilona, PERGER Péter, V. ECSÉDY Judit, *A régi Magyarországi nyomdák betűi és díszei: XVII. század: 2. kötet: Kelet-magyarországi és erdélyi nyomdák, Lőcse, Kassa*, Hungaria typographica II (Budapest: Balassi Kiadó-Országos Széchényi Könyvtár, 2014), 135–136; továbbiakban: Hung. typ. XVII/2.

¹³ Vö. *Nyomdaipari enciklopédia*, főszerk. GARA Miklós (Budapest: Osiris Kiadó, 2001), 22; mivel megközelítőleg ez a rendszer a számítógépes szövegszerkesztésből is ismeretes, érdemesnek tűnik a korabeli pontrendszer értékeit is megadni.

¹⁴ A mintalap hasonmása Haiman Györgynek a mintalapra vonatkozó tanulmányával együtt napvilágot látott HAIMAN György, szerk., bev. *A nagyszombati egyetemi nyomda betűmintakönyve: 1773.: hasonmás* (Budapest: Balassi Kiadó, 1997); HAIMAN György, „A nagyszombati egyetemi nyomda...”, 113–151.

¹⁵ Hung. typ. XVII/2. 301., a betű a katalógusban az 1A 11mm név alatt szerepel, amelyben a második szám a verzálisok méretét mutatja.

COMPEN-

hiszen ugyanazon fokozat különböző metszésű változatai között lehetséges méretbeli eltérés, kissé gyengíti ennek bizonyosságát. E betű

1699–1703 között bukkan fel a nyomda kiadványaiban.¹⁶

E K M

A listán lévő következő fokozat a Duplex Tertia. Ez az elnevezés a 32 pontos fokozatot takarja. Azonosítása sokkal egyértelműbb, szövegkezdő betűként tűnik fel 1700-tól kezdve, bár csak néhány betű ismeretes a sorozatból, kurzív metszésű párja ennek nem ismeretes.¹⁷

Ad Illuſtriffimum Do-
minum Heroëm, Do-
minum JOHANNEM
SAROSSII de Kis SAROS,
Excelfi Regii Gubernii
Tranſylvanici Conſilia-
rium intimum, Tabu-
læqz ejusdem ſupremæ
Prothonotarium, &c.
Dominũ & Patronum
ſuum humilimè colen-

A Romana elnevezés a nagyszombati mintakönyvben nem található meg, azonban egyéb példák és a fokozatok sorrendje alapján minden bizonnyal e tétel megfelel az unitárius nyomtatványokon a Haiman György által 24 pontos címbetűként megnevezett típusokkal.¹⁸ E fokozatból antikva és kurzív típus is a nyomda rendelkezésére állt.

APOLOGIA
Fratrum
UNITARIO RUM.

¹⁶ A minta forrása: SZABÓ Károly, *Régi Magyar Könyvtár*, 3 köt. (Budapest: MTA, 1879–1898, továbbiakban: RMK I–III) I 1541 címlap.

¹⁷ Hung. typ. XVII/2. 301, 1024, lásd katalógus 2A 8mm. Ez esetben a minta is innen származik, hogy a meglévő mindössze három címbetű egyben bemutatható legyen. Megjegyzendő, hogy egyetlen helyen, Donatus retorikai művének (RMK II 1880) címlapján, felbukkan egy ugyanilyen méretű, ettől eltérő metszésű verzális betűkből álló sor. Ez a típus azonban nem az unitáriusok bécsi beszerzéséből származik, hanem a kolozsvári református nyomda készletéből került át – feltehetően ideiglenesen – az unitárius műhelybe. Vö.: Hung. typ. XVII/2, 137, 302, 17A 8mm.

¹⁸ Hung. typ. XVII/2, 301, katalógus: 3A 200, 4K 200, a kisebb fokozatok esetében az adott betűből szedett szövegben mérhető húszsornyi távolság szolgál a méret meghatározására, ez esetben ez 200 mm-t tesz ki. A szövegminta forrása az antikva esetében RMK I 1541 A₂a, kurzív: RMK I 1557 címlap.

Melleyközönféges Ma-
gyar - Versekre for-
máltatván iratott,
és ki-adatott

A Text elnevezés a nagyszombati mintalap szerint a 20 pontos fokozatnak felel meg, így megnyugtatóan azonosítható a kisebb méretű címbetűkkel. E fokozathoz kiskapitálisok is tartoztak, azonban kurzívja nem tűnik fel sehol.¹⁹

A következő, Tertia elnevezés nem szerepel a korabeli mintalapokon, csupán a modernebb összefoglalásban található meg, a 16 pontos fokozat elnevezéseként. Mivel a fentebb említett Duplex tertia nyilvánvalóan ennek „duplexe”, így megnyugtatóan azonosítható a megközelítőleg valóban fele olyan magasságú betűtípussal.²⁰ E betűsorozat kiskapitálisokkal is kiegészül, valamint a kurzívja is megtalálható.

Apost: Tselek. XVII.
Ezek pedig nemescsb elméjüvek valának a' Thes-
sionicabéli Sidoknál, úgy mint a' kik nagy ki-
vánsággal bé-vövék az Istennek bebedét, min-
den napon vizsgálván az irásokat, hogy ha ug-
y volnánaké azok a' dolgok.

*XLIII. Az egész Sz: Irásnak, ug y mint az Oj
és Uj Testamentumban bé-foglaltatot Könyveknek
Summája. (I.)*

A nyomtatványokon található, ennél valamivel kisebb fokozat a lista „Media” fokozatával azonosítható, a nagyszombati mintalap tanúsága szerint ez 14 pontosnak tekinthető. Itt szintén megtalálhatók az antikvához csatlakozó kapitálchenek (kiskapitálisok) is, illetve kurzív metszésű párja is.²¹

¹⁹ Uo., 301.; katalógus 5A 150. A minta az RMK I 1541 kiadvány címlapjáról származik.

²⁰ Uo., 301.; a katalógusban az 6A 120 és 7K 120-nak felel meg. Az egyik képen az antikva szedés néhány kurzív szóval az RMK I 1557 címlapjának hátán, míg a két sor önálló kurzív az 54. lapján látható.

²¹ Uo., 301.; lásd katalógus 8A 99, 9K 99; forrása RMK I 1557 1, RMK I 1522 A,b.

II. Mondatnak itt Erdélyben, sőt önnön magok-is akarnak hivatatni, egyéb Vallásbéli Emberektől való megkülönböztetésre nézve *Unitariusoknak*; melly nevezet vött eredetet ilyen dologból. Mint hogy a' több Keresztények úgy tartják, hogy az Isten állattában egy, személyében három, mellyből származot a' Keresztényeknek imez nevezeti; *Trinitarii*. Ennek ellenében az Unitáriusok úgy hívén, hogy az Isten, mind állattában 's mind Személyében csak egy, mellyet Deák nyelven a' szent Irással edgyűt így mondunk ki: *Unus*, az az, *Egy*. Immár az Unitáriusok, az Isten égyeségének nevezetiről mondatnak *Unitariusoknak*, Melly nevezetet Magyar nyelven különben ki nem mondhatunk, hanem

Ne lóbd el az gyermektől az tudományt, ha megvered őtet veszővel, nem hal meg véle. Té veszővel ver meg őtet, és az ő lelkét meg szabadítod az baláltól.

Legbiztosabban a Cicero fokozatú betű azonosítható, ugyanis vélhetően a nyomtatványokban megtalálható egyetlen görög fokozat azonos a listán szereplő egyetlen görög betűvel.²² Ezt támasztja alá a nagyszombati mintalappal való összehasonlítás is, itt a 12 pontos fokozat viseli a Cicero nevet.

Π Ρ Ο Π Ε Μ Π Τ Ι Κ Ο Ν .

Αἰ δια' αἰώνων Κεφαλή βίῃ ἀΐεις! γύθε!
Καίρε Πατήρ ἡμῶν! χαίρε χρόνι ζε φίλε!

A fokozatból latin antikva, hozzá csatlakozó kiskapitálisok, kurzív, sőt ezzel együtt használt naptárjegyek is felbukkantak a nyomda kiadványaiban.²³

²² Uo., 301.; katalógus 12G 89; forrása RMK II 1999 §§§₃b, §§§₄b.

²³ Uo., 301.; katalógus 10A 89, 11K 89. A szövegmintá az RMK I 1557 29., illetve az önállóan használt kurzív az 55. lapjáról származik. A széljegyzetben a Garmond kurzív tűnik fel.

II. A' mi az első dolgot illeti, azt minnyájon tudgyuk hogy a' Keresztények közönségesen ilyen mondással szokták azt a' mostani időben ki-fejezni: *Az Isten állattjában egy, személyében három: A' mellynek értelme az, hogy mikor az Istennek valósága, es létele felől elmélkedünk, és arról gondolkodunk hogy az Isten vagyon, tehát az ő vagyonsága, (hogy így mondgyam) avagy léte valósága, az az, az ő állattja tsak tibtán egyetlen egy, és e' szerént, 's erre nézve mondatik az Isten, a' Keresztények tudománya szerént egynek. De ebben az Isten-*

Isten léte valóságának leírása.

(1.) *Az ő Testamentumban bé-foglaltatott könyvek arra tanítanak minket, hogy tsak az az Isten légyen egyedül való igaz Isten, a' kit Abraham, Isak, Jacob és a' Sidok tisztelnek, és hogy az az Isten légyen Mindenható, és örökké való, a' ki az ő jóvoltáért Teremtette a' Mennyet, és a' Földet, és a' mellyek azokban vannak az ő igijével; a' kitől mindenek származnak, a' ki nélkül sohut semmi nintsen. a' ki igaz és irgalmas, és a' ki mindenekben mindeneket munkálkodik az ő akaratja szerént, a' kitől nem szabad kérdeni, miért tselekedt ezt vagy amazt.*

(a) *Márk. 16. v. 16. Az ki hiszen, és megkeresztelkedik, üdvözül, a' ki pedig nem hiszen, el kárhozik. Jan. 20. 31. Rom. 10. v. 9 Sid. 11. v. 6.*
 (b) *Rom. 10. v. 9. 10. Ha száddal vallod, az Ur Jéfust és szivedben hiszed, hogy az Isten őtet fel támasztotta halottajból, üdvözülsz. Mert szíveddel hiszünk az igazságra, szájjal léshen pedig vallástétel az üdvösségre. Mat. 10. 32. 33.*

Hasonlóképpen megbízhatóan azonosítható a következő, általánosan használatos betűnagysággal, a Garmondttal a nyomtatványokon látható, egy ugrással kisebb fokozattal. A sorozat ennél is kiskapitálisokkal bővül, illetve megtalálható kurzívja is.²⁴

A nyomtatványokon megtalálható legkisebb fokozat megfelel a lista Petit elnevezésű betűjének. A nagyszombati mintalap rendszere szerint ez 8 pontosnak tekinthető.²⁵

²⁴ Uo., 301–302.; katalógus 13A 72, 14K 72; forrása: RMK I 1522 A₃b.

²⁵ Uo., 302.; katalógus 15A 61 és 16K 61. RMK I 1559 E₁₂b, RMK II 1880 G₁a.

Az Könyörgésbenvaló áitatófságértvaló	
Könyörgés. pag. 1	
Reggeli V. Imádság. pag. 3. II. 10. III.	
11. IV. 12. V. 104.	
Délrevaló Imádság.	1
Asztal áldás.	18. 19.
Etel után-való háláadás.	20.
Estvéli V. Imád. pag. 21. II. 28. III. 31.	
IV. 32. V. 107. intéztetett az Ur J. Chra.	
Teremtésért, meg-váltásért.	33.
Bűn bocsánatértvaló II.K.	6a. II. 64.
Igaz Hitértvaló K.	67.
Iffiuság és Leányzók K.	70.
Fejedelmekértvaló K.	74.
Fejedelem alatt-valók. K.	77.
Bóldogságos életnek végéért K.	78.
Nehéz betegségkorvaló K.	81.
Fogyókértvaló K.	84.
Hazafsbéliek K.	85.
Uton-jarok II. K. pag.	90. II. 92.
Pestiskorvaló K.	93.
Kereskedő Ember K.	110.
Gyermekek és Leányzók K.	112.
Ur Vatsorája előttvaló K.	114.
Ur Vatsorája utánvaló K.	117.

Et Potentialis modus usdem vocibus & temporibus, quibus Subjunctivus constat, significazione differt. Nam hic significacionem indicativi, altero verbo Subjunctivo exhibet ille, posse, debere, aut velle aliquid ostendit. Poterit sic conjugari: Tempore praesenti, Audiam, id est, possum, debeo & volo audire, per omnes personas, utrumque numerum. Praeterito imperfecto, audirem, id est, poteram, debebam vel deberem, volebam vel vellem audire. Praeterito perfecto, audiverim, id est, potui vel debui audivisse. Praeterito plusquamperfecto, audivissem, id est, volueram, vel debueram audire. Exempla hujus temporis in potentia significacione varae inveniri Linacer ait, quod periphrases ejus magis usurpantur, ut poterant venisse, potuisset accere. Futuro, audivero. Futurum hujus orationis, maxime videtur in incerto, ob societatem quandam cum futuro exacta & praeterito ejusdem modi. cum quo ut vice C praeterquam in prima persona & ita in significacione ferè recurrit.

Ennél kisebb méretű betű a kolozsvári unitárius nyomda termékeiben nem bukkan fel, így a listában szereplő, 6 pontos Numperel (a mai szóhasználatban általában Nonpareillként szerepel) betűt, amellyel – az 1700-as elszámolás egyik irata szerint²⁶ – „arithmetiát, avagy Számvető Könyvet” kívántak nyomtatni, úgy tűnik, mégsem vették használatba.²⁷

²⁶ PERGER, „A kolozsvári unitárius egyház...”, 300.

²⁷ Bár megjegyzendő, hogy e fokozat mind az antikva, mind a kurzív betűk közül ma ki van húzva, így lehetséges, hogy már eredetileg is kivették az igényelt betűk listájából.

Összegezve tehát, a *Deák és Magyar betűknek laistroma* antikva betűiből a ránk maradt nyomtatványokon csupán bizonytalanul van nyoma a Canon fokozatnak. Kétségtelenül nem található meg a Duplex Tertia és a Text kurzív, a Parangon és a Numperel fokozat antikva és kurzív változata, továbbá a felsorolás elején említett egyéb betűtípusok és nyomdai karakterek. A hiányok okaira teljesen megnyugtató magyarázat jelenleg nem adható. Elképzelhető, hogy voltak a nyomdának olyan kiadványai, amelyből egyetlen példány sem maradt fent, de szerepet játszhatott a Tótfalusi által emlegetett, 1696–1698 közé tehető, a nyomdát pusztító tűzvész is.²⁸ Több unitárius betűnek máshol azonban található később is nyoma.

Bod Péter híradásából eddig is ismeretes volt, hogy a nyomdát a Rákóczi-szabadságharc éveiben a főtéri templomban raktározták el, amelyet 1716-ban Johann Stephan Steinville tábornok elfoglalt,²⁹ s ekkor a nyomda is a katolikusok kezére került.³⁰ Miután a kolozsvári jezsuita nyomda anyagát feldolgozó típusrepertórium elkészült, jobb áttekintéssel rendelkezünk anyagáról.³¹ Így megerősíthető az a korábbi általános megállapítás,³² hogy a betűtípusok, díszek és iniciálék szinte mindegyike megtalálható az 1726-ban létesített kolozsvári jezsuita akadémia nyomdájában.³³ A hiányzó betűfokozatok közül néhány³⁴ feltételezhetően azonos, bár meglehetősen nehéz a méretbeli egyezéseken felül stiláris egyezéseket megállapítani. Azonban hiányok még ezután is maradnak: Numparel, kották, Garmond t kalendáriumjegyek, és főként a fraktúr betűk. Bár volt néhány német típusa a nyomdának, de még ha ezeket azonosnak is tekintenénk a Lobingertől

²⁸ Hung. typ. XVII/2 136–137.

²⁹ BOD Péter *Erdélyi féniks*, ([Nagyenyed: Kiss nyomda], 1767), 24.; Hung. typ. XVII/2 137.

³⁰ KÉNOSI TŐZSÉR János és UZONI FOSZTÓ ISTVÁN, *Az erdélyi unitárius egyház története I.*, ford. MÁRKOS Albert, bev. BALÁZS Mihály, kiad. HOFFMANN Gizella, KOVÁCS Sándor, MOLNÁR B. Lehel (Kolozsvár: Erdélyi Unitárius Egyház, 2005) 716.

³¹ A Farkas Ágnes és V. Ecsedy Judit által készített típusrepertórium jelenleg csak kéziratos formában férhető hozzá, a budapesti Országos Széchényi Könyvtár Könyv- és Művelődéstörténeti Kutatások Osztályán, azaz az RMNY csoportnál.

³² Hung. typ. XVII/2 137.

³³ Az anyag jelenlegi formájában a betűk a KP-IX kódot, azon belül a következő számokat kapták: Canon 01, Duplex Tertia 04, Romana antikva és kurzív 02a és 11, Text antikva 03 (bár az ékezetes betűk eltérnek), Tertia antikva és kurzív 15 és 14, Media 12 és 46 (ez bizonytalanul azonosítható), Cicero 05 és 07, a görög típus 28, Garmond t 08 és 08a, Petit 13 és 15. Díszek ugyanilyen rendszerben: IV-72 (kis bizonytalansággal), 78, 67. iniciálék: VI-03, 05, 08.

³⁴ Duplex Tertia (KP-IX-43) és Text (10) kurzív, a Parangon méretű betűcsalád (133, 134), a görög Garmond t (63).

rendelt betűkkel, akkor is még számos német fokozat hiányozna a sorozatból. Ezeknek halvány nyoma bukkan fel 1737-ben, amikor a kolozsvári református nyomda a betűkészlet gyarapítása végett nyersanyagként „egy néhány mása német és magyar Betűket” vásárolt az unitárius egyháztól (úgy látszik, ezek valahogyan mégis az egyház birtokában maradtak).³⁵ Bár a megadott mennyiség nem pontos, azonban a listában felsorolt 17,5 mázsa betűhöz képest mindenképpen elhanyagolható lehetett.

A betűk után érdekes visszatérni a most ismertetett dokumentumban a korábbiaknál jobban részletezett iniciálék és cifrák bemutatására. Mint szó volt róla, az ott ismertetett hétből ötféle iniciálé található meg a nyomtatványokban. Teljes ábécét egyikből sem lehet összeállítani. A legkisebb méretű (13×13mm), stilizált növényi formákkal díszített sorozatból viszonylag sok betű lenyomata maradt fent.³⁶

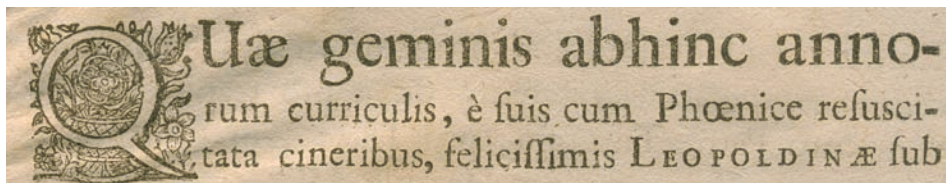
Szintén több tagja ismeretes a valamivel nagyobb (17×17 mm), négykaréjos, vízszintesen vonalkázott, növényi eredetű vonalas elemekből összeállított iniciálásorozatnak.

³⁵ SÍPOS Gábor, „Misztótfalusi Kis Miklós hagyatéka a kolozsvári református nyomdákban”, *Magyar Könyvszemle* 103, 2. sz. (1987): 88–101, 91–92.

³⁶ Egyetlen kivétellel az iniciálék képét nem szövegrészlettel, hanem a már említett nyomdai repertórium számára összeállított formában közlöm, hogy minden ismert tagja egyben látható legyen. Vö. Hung. typ. XVII/2 303–304, 1022.

Ugyanakkor csupán egy-egy betű maradt ránk a három legnagyobb fokoza-
tú kezdőbetűsorból: egy kosárból kinövő rózsát ábrázoló Q betű,³⁷ egy levelekből
és növényi formákból álló D iniciálé mókussal,³⁸ illetve egy keretezett virággal és
levelekkel díszített nagyméretű E iniciálé.³⁹

A díszek esetében a beszerzési irat előbb a fejléceket említi, azonban a nyom-
da kiadványai között egyetlen fejléc sem található. Használtak azonban egy IHS
jelvényt és négy záródísz. Ezeknek ugyanakkor nem mindegyike azonosítható
megnyugtatóan a beszerzésnél összefoglalóan említett díszekkel.

A csupán Petrus Canisius retorikai könyvében⁴⁰ felbukkanó hullámvonallal
keretezett, ovális alakú, NOM: DNI LAVDABILE körirattal ellátott IHS emblé-
ma esetében kétséges, hogy az unitáriusok beszerezték-e maguknak vagy inkább
a kolozsvári jezsuiták tulajdonában volt, akik odaadták a – minden bizonnyal az
ő megrendelésükre – készült kötet nyomtatásához.⁴¹

Szintén kérdéses annak az arabeszk záródísznek az eredete, amely koráb-
ban a református egyház országos nyomdájában volt használatban.⁴²

Viszont bizonyos, hogy a református nyomdából került át az a pajzs alakú,
női maszkkal és bőségszaruval ellátott záródísz, amely még Szenci Kertész Ábra-

³⁷ Mérete: 20×21 mm, RMK II 1999, Kolozsvár, 1700.

³⁸ Mérete: 25×25 mm, SZTRIPSKY I 2165/371, Kolozsvár, 1700.

³⁹ Mérete: 39×37 mm, BILECZKY, Franciscus, *Encomion honorificum in academica uni-
versae philosophiae*, (Claudiopoli: [Unitárius ny.], 1702); jelzete az Országos Széchényi
Könyvtárban: RMK II 2109b.

⁴⁰ RMK I 1555, RMK II 1993.

⁴¹ Mérete: 40×35 mm. Képét és leírását lásd Hung. typ. XVII/2. III/1, 300, 1021.

⁴² Mérete: 48×47 mm. Vö. Hung. typ. XVII/2. IV/1, 300, 1021.

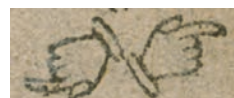
hám váradi nyomdájából származott. Miután az unitárius nyomda 1700-ban használta,⁴³ minden bizonnyal vissza is került a reformátusokhoz, ugyanis a kollektív nyomda 1805-ös leltára nyilvántartja.⁴⁴

A kiadványokból ismeretes azonban két dísz, amelyek valószínűleg a bécsi beszerzésből származnak, ezek gyakrabban is tűnnek fel a nyomda kiadványaiban. A négykaréjos hurkolt ornemens szinte a nyomda egész működése alatt használatban volt,⁴⁵ de szívesen alkalmazták a felül koronával záródó, középen ablakos, sávozott levelekkel övezett, modernebb rajzolatú záródísz is.⁴⁶

A díszekkel együtt floreseknek nevezett szedhető nyomdai díszekből, azaz cifrákból, vagy más néven körzetekből 13 féle található meg a fentmaradt kiadványokban, ezek meglehetősen gyakori, más nyomdákban is megtalálható virág- és egyéb ornamentális motívumok, illetve dekoratív formába rendezett nyomdai karakterek. Álljon itt ezekből a „floresekből” egy csokornyit, mégpedig olyan módon, ahogy magukban a kiadványokban felhasználták ezeket:⁴⁷

⁴³ Csúpan két kiadványban szerepel: SZTRIPSKY Híador, *Adalékok Szabó Károly: Régi magyar könyvtár c. munkájának 1-2. kötetéhez: pótlások és igazítások: 1472–1711*, (Budapest: s. n., 1912) I 2165/371 kiadvány §₄ b lapján, illetve RMK II 2063 []₃ a.

⁴⁴ Ábráját és részletes leírását ld. Hung. typ. XVII/2. IV/3, 300–301, 1021.

⁴⁵ Mérete: 25×50, használata: 1698—1702 között mutatható ki, leírását lásd: Hung. typ. XVII/2. IV/2, 300, 1021.

⁴⁶ Mérete: 35×37, használata: 1701—1702. Vö.: Hung. typ. XVII/2. IV/4, 301, 1021.

⁴⁷ Leírásukat és elkülönített ábrázolásukat lásd: Hung. typ. XVII/2. 301, 1023. Az itt közölt összeállítások forrásai: RMK I 1541 1, A₄ a, RMK I 1626 1, RMK I 1626 5, RMK I 1558 címlap, RMK I 1625 A₂ b.

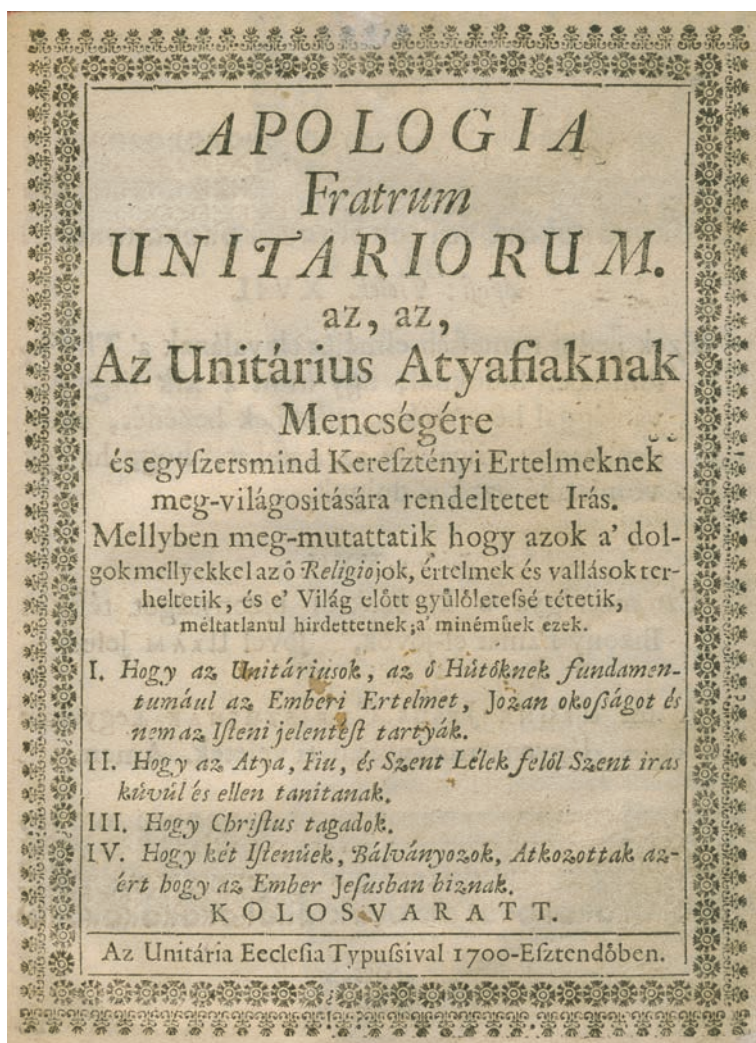

Végezetül talán érdemes egyben is megnézni az eddig külön bemutatott típus közül néhányat használat közben a nyomda egyik legnevezetesebb kiadványa, az *Apologia Fratrum Unitariorum* címlapján.⁴⁸ A szöveget kétféle körzetből összeállított keret övezi. A cím fő szavait tartalmazó első három sor a nagyméretű Romana kurzívval készült. Az „az az” és „Mencségére” szavakat Text, míg a közéjük ékelődő „Az Unitárius...” kezdetű sort a fenti kurzív párjával, Romana antikvával nyomtatták. Az ezt követő sorok egyre kisebb fokozatú betűk lenyomatait őrzik: az „és egyszersmint...”, a „meg-világosítására...”, valamint a „Melyben...” kezdetűek Tertia, az alatta olvasható kettő Cicero, míg a cím utolsó sora Garmond t antikvával készült.⁴⁹ Az antikvából szedett római számmal megjelölt tartalomjegyzék Media antikvából és kurzívból áll össze, míg az impresszum Cicero méretű.⁵⁰

⁴⁸ 1700-ban megjelent kiadása; RMK I 1557; 1701-ben nagyon hasonló szedésben ismét napvilágot látott, RMK I 1616.

⁴⁹ A Cicero antikva sorba beszűrt „Religio” szót Media kurzívval nyomták, bár megjegyzendő, hogy a Cicero és Media fokozatok méretben annyira közel állnak egymáshoz, hogy ha nem áll több sor rendelkezésre, amelyen az eltérő sortávolság jól mérhető, elkülönítésük némi bizonytalansággal jár.

⁵⁰ Itt jól látható, hogy a csupa verzálissal szedett „Kolosvarat” sor optikailag mennyivel nagyobbak tűnik a másikonál.

Az iratanyag egyik további nyomdászattörténeti érdekességet tartalmazó darabja az *Az tipográfiához való levél*. *Tipogr.B./2do* felirattal ellátott dokumentum is, amely a nyomda belső életére, a szedő és a legények javadalmazására vonatkozó adatokat őrzött meg.⁵¹ Eszerint a szedő, az „original” (azaz a szedés alapjául szolgáló eredeti szöveg, amely lehetett kézirat is, de már korábbi kiadás egy példánya is) helyett kapott egy példányt az elkészült nyomtatásból, amellyel azután nyilván maga rendelkezhetett. Hasonlóképpen a legények fizetésének is

⁵¹ Ezt a levéltári dokumentumot Molnár Dávid közli.

része volt egy-egy példány, vagy – amint az irat elárulja – gyakran annak ára, nehogy a kiadás költségeit teljesen vagy részben álló mecénás vagy épp az illusztris vásárlók ellátása előtt már piacra kerüljön példánya. Amint látható, némi önálló vállalkozásra is lehetőséget kaptak a legények: ha saját maguk által vásárolt papírra dolgoztak (azaz a nyomtatvány előállításának legköltségesebb elemét maguk biztosították), a nyomdatulajdonos engedélyével saját hasznukra is nyomtathattak, igaz, legfeljebb három példányt. Aki pedig engedély nélkül kereskedett a példányokkal, sok jóra nem számíthatott, nemcsak hogy a tipográfiát kellett elhagynia, de más nyomdáknak is jelezték, hogy milyen kihágást követett el.

Ugyanakkor értelemszerűen önállóan semmilyen munkát nem vállalhattak, – miként az *Instrukció és kondíciók tipográfus Liszkaihoz* című utasításból⁵² kiderül – hanem csupán az „eklézsia hírével”, és az „asszony”, azaz Kmita Andrásné által adathattak ki és árulhattak kiadványokat, illetve csupán e két név szerepelhetett az impresszumban. Hasonlóképp nem kaptak önállóságot a korrektúrázásban sem, az utasítás szerint a kapott szöveget „se meg ne toldják, sem pedig el ne hagyjanak benne”.⁵³

Bizonytalan adatokkal rendelkezünk általában a korabeli nyomdák által előállított kiadványok példányszámáról is. Ilyen szempontból igen fontos adalék a kolozsvári unitárius egyház kurátorainak 1697. március 5-én kelt határozata,⁵⁴ amelyben Kmita Andrásné befektetett pénzét és tipográfus legénye, Liszkai Mihálynak a nyomda felállításában végzett munkáját kívánták honorálni. Ebben a nyomda két első és minden bizonnyal kelendő kiadványa, a zsolttároskönyv⁵⁵ és a halotti énekeket tartalmazó kötet⁵⁶ példányainak eladásából befolyt összeget Kmitáné számára juttatták. Így tudható, hogy a zsolttároskönyvből másfélezer példányt nyomtak, míg az utóbbi példányszáma ezerig is felment, amint erre Molnár Dávid is felhívta a figyelmet tanulmányában. Ez jóval szerényebb, mint M. Tótfalusi vállalkozása, aki bibliájából 3500, az ehhez csatolható zsolttáros-

⁵² Lelőhelye: KBUEkLT. Fasc. XXXIII, jelzet nélkül (l. a 3. lábjegyzetet).

⁵³ Ezzel gyűlt meg a baja az egyetemet nem végzett, azonban nyilvánvalóan képzett és amszterdami működése idején a szellemi munka tekintetében is önállóan dolgozó Tótfalusinak is, akinek ilyen irányú javításait, változtatásait a hazai református értelmiség nem tűrte meg. Már gond volt ez a Biblia kinyomtatása során is, de hazatérte után komoly összetűzésbe került ennek kapcsán az általa kinyomtatott művek szerzőivel (vö. pl.: TÓTFALUSI Kis Miklós, *Mentsége*, szerk. bev. jegyz. HAIMAN György (Budapest: Helikon Kiadó, 1987), 102–104.

⁵⁴ Lelőhelye: KBUEkLT. Fasc. XXXIII, jelzet nélkül (l. a 3. lábjegyzetet).

⁵⁵ RMK I 1503.

⁵⁶ RMK I 1504.

könyvből és az Újtestamentumból 4200 példányt készített néhány évvel korábban Amszterdamban,⁵⁷ de megegyezik a – majd negyven évvel korábban – nagyobb terjedelemben, de komoly fejedelmi, főúri támogatással megjelent Várad Bibliaéval.⁵⁸

A fentiekben csupán a nyomda készletére és belső életére, napi működésre vonatkozó, különlegesebb, újdonságnak számító ismereteket igyekeztem a most felbukkant iratanyagból bemutatni, azonban ennyiből is látható, hogy a nemrég előkerült dokumentumok érdemben gazdagították nemcsak a kolozsvári unitárius nyomdáról, hanem a korszak többi hasonló üzeméről való tudásunkat is.

Reprodukciós másolatok

1.

1694. július

KBUEkLt. Fasc. XXXIII. Jelzet nélkül.

„Pancratius Lojbinger (!) eleiben adott betűk lajstroma.”

2.

Terminus post quem: 1695. december 1.

KBUEkLt. Fasc. XXXIII. Jelzet nélkül.

„A betűöntővel való alkalom.”

⁵⁷ TÓTFALUSI KIS M., *Mentsége*, 37, 123.

⁵⁸ BOD Péter, *A szent Bibliának historiája*, (Szeben: Sárdi Sámuel, 1748), 151–152.

22 Gömbelyegs Deal-Magyar Beszékenté Laiszoms, és azokból
 álló Fyjszók nevei, és azokban Mása-kám kénté mennyi öntéssel,
 mástén így adattalott Paneratiné Lobinger Nam elöndön;
 az ámint levelezék rendet:

1.	Canon Antigua	-----	1.	-----	Mása.
2.	Duplex Tercia Antigua	-----	1.	-----	Mása.
3.	Romana Antigua	-----	1.	-----	Mása.
4.	Text Antigua	-----	2½.	-----	Mása.
5.	Parangon Antigua	-----	2½.	-----	Mása.
6.	Tercia Antigua	-----	2.	-----	Mása.
7.	Media Antigua	-----	3.	-----	Mása.
8.	Cicero Antigua	-----	4½.	-----	Mása.
9.	Harmonie Antigua	-----	3.	-----	Mása.
10.	Petit Antigua	-----	3.	-----	Mása.
11.	Numpereel Antigua	-----	3½.	-----	Mása.

22 Német Beszékenté Laiszoms, és azokból álló Fyjszók
 nevei, és azokban Mása-kám kénté mennyi öntéssel, amah levelezék
 így levelezék rendet:

1.	Német Canon	-----	1.	-----	Mása.
2.	Német Romana	-----	1.	-----	Mása.
3.	Német Text.	-----	2½.	-----	Mása.
4.	Német Tercia	-----	2.	-----	Mása.
5.	Német Media	-----	2.	-----	Mása.
6.	Német Cicero.	-----	3.	-----	Mása.
7.	Német Harmonie	-----	2.	-----	Mása.
8.	Német. Petit.	-----	2.	-----	Mása.
9.	Német Numpereel	-----	2.	-----	Mása.

22 Folyó Dál = Magyar Belütköztető Laus Troana, és azokból álló
Típusok nevei, és azokban Másaként Rómia mennyi öntefelét, amek
leírása így következék rendet:

1. Duplex Tertia Cursiva	----- fel	----- Mása.
2. Romána Cursiva	----- fel	----- Mása.
3. Text Cursiva	----- fel	----- Mása.
4. Paragon Cursiva	----- fel	----- Mása.
5. Tertia Cursiva	----- I.	----- Mása.
6. Media Cursiva	----- I.	----- Mása.
7. Cicero Cursiva	----- 2½.	----- Mása.
8. Gármondt Cursiva	----- 2½.	----- Mása.
9. Petit Cursiva	----- I.	----- Mása.
10. Numpere Cursiva	----- fel	----- Mása.

Görög és Sidaó Belütköztető, Kótál, Floresek, Kalendárium Jeggel,
és Linák, Másaként Rómia mennyi öntefelét, így
leírása így következék rendet:

1. Görög Cicero	----- 2.	----- Mása.
2. Sidaó Gármondt	----- fel	----- Mása.
3. Duplex Tertia Kótál	----- 1.	----- Mása.
4. Tertia Kótál	----- 1.	----- Mása.
5. Cicero Kótál	----- 1.	----- Mása.
6. Floresek mindenfélét	----- 75.	----- font.
7. Linák mindenfélét	----- 10.	----- font.
8. Cicero Kalendárium Jeggel	----- 25.	----- font.
9. Gármondt Kalendárium Jeggel	----- 25.	----- font.

Egy

Egy Primumot minden hozzá való Észleléssel, alio, felső
 rész cabláival, egy öreg és fiatal és fiatalokkal, és minden
 fa és kőzével, és egyéb hozzá való fa és kőzével, hogy
 Lobinger Uram emelkedjen, elvileg adattatott.

Hét rendbeli: on L'étré Való Virágos, Dóal-Magyar, Öreg
 és fiatal Beszél, az az: Hét egymás után következő Alpha-
 betumot; az mellyekben, mindentől, kék-kék, az Consonan-
 söt, hárman-hárman, az Vocalisok pengés, halton-halton legyen
 net, hogy Lobinger Uram onsen, eliben adattatott.

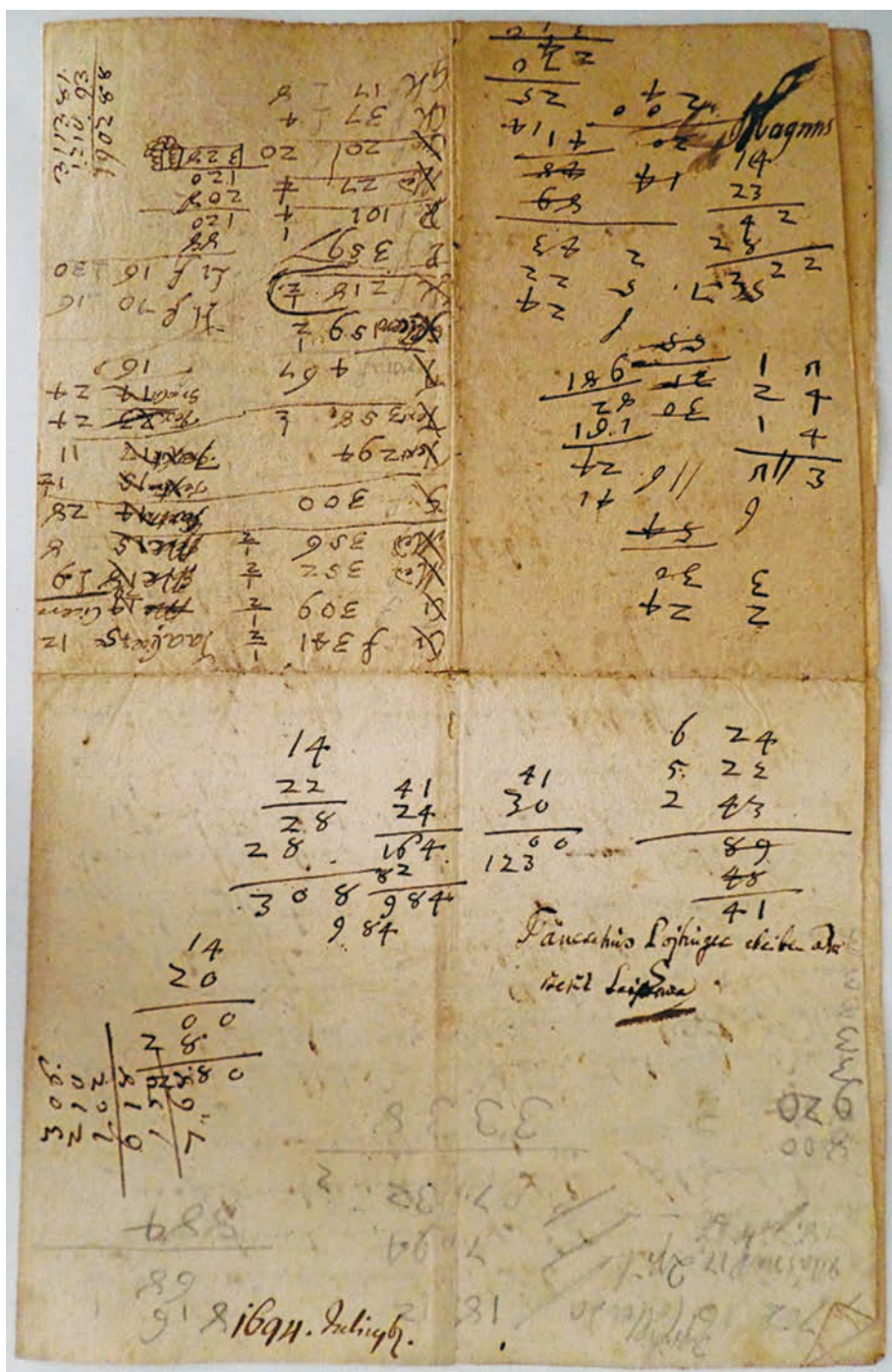
Hét ilyen rendű, Öreg Versal Virágos ~~Virág~~ on L'étré Való
 és fiatal Beszélből álló, Alphabetumok, hasonló formá-
 ban, hogy Lobinger Uram onsen, eliben adattatott.

Öreg Versal Tízhus Virágosban beszéltől álló, egymás rendi
 után következő hat rendbeli Alphabetumot, mind Dóal-
 Magyar, mind penglen Úrvet, hogy Lobinger Uram onsen,
 eliben adattatott.

Egy Öreg Duplex Tízhus Alphabetumot, az Versal Nagy
 Lónakos elibe, hogy onsen, eliben adattatott.

Mindenféle Schol Floreset, Nagy Virágos, on L'étré
 Falok, mind az Tízhusokba, mind az Finalisokba, mind
 in Folio, mind in 4to, 8vo, 12mo, 16mo, 18vo, 24mo, mind
 in 24to, hogy Congráz Lobinger Uram onsen, eliben
 adattatott.

Bécsben 1694. éleves Juli.

Memoriale.

42. Az Bóni Ontóval ez perént volt az alkalom a mint
 kövekre.
 Elsőb, az Bóni^{nek} Külömbsege (egy mint) akár Cursiva
 akár Antiqua legyen mind egy az arrol ehan melyjébe.

Az Cicronaké másaiát	egy - mint	Nemest fl: 42.
Mediánaké másaiát	- - - - -	fl - 38.
Garmondnaké másaiát	- - - - -	fl - 44.
Texonaké - - - másaiát	- - - - -	fl - 33.
Tercianaké - - - másaiát	- - - - -	fl - 35.
Cicero Græca - - - másaiát	- - - - -	fl - 60.
Perit - - - másaiát	- - - - -	fl - 60.
Cicero & Kalendarium jegyei	- másaiát	fl - 40.
Garmond	- - - - -	
Floresek - - - másaiát	- - - - -	fl - 40.
Lincák - - - másaiát	- - - - -	fl - 50.

Ez ehan mind ez le perént kell az Bóni Ontóval be venni
 a ki pedig másira nem telik, tehát fontáim az
 perént kell fel vetni.

Ad 69. die 6 Decembr. Most utoljára kijönné ez ehan haszn
 vete Lincáké hogy meg kezdjék.
 Tertiu Bóniához való kovákat 1 $\frac{1}{2}$ másaiát, másaiát fl 60.
 Cicero Bóniához való kovákat $\frac{3}{4}$ másaiát, másaiát fl 30.
 Nemest Garmondot - - - - - 2 másaiát, másaiát fl 44.
 Szo Garmondot - - - - - 2 másaiát, másaiát fl 60.

Az Orsz Vörösi Titulokhoz való Bóniák
 virágo-nilliként valhat - - - 2 másaiát, másaiát fl 40.

Apra Pires avagy Perit az másféle más 20 fontot, fontot fl - 35.

3. Nagyféle Magyar Alphabét, az mellyel ajánlam magat,
 Perit Lincák - - - - - 30 fontot, fontot fl - 30.

Mellhet ha fel pambit az perént a mint fel rajon irva hogy
 kivil magat kaptison, magat az arrol fl - 468.

Ez le perént mindhárommal - - - - - fl - 10, 59.

Paz ex ipso Originali

Az iminemű Irás betűket Vekem Lotingestől kezemből

1. Cicero negy részben ... nyomnak	860 $\frac{1}{2}$ #	af 42	fc 361	18.
2. Media három részben nyomnak	702 $\frac{3}{4}$ #	af 38	fc 267	2.
3. Termond, egy részben nyomnak	285 $\frac{1}{2}$ #	af 44	fc 125	27.
4. Text két részben nyomnak	620 $\frac{1}{2}$ #	af 33	fc 204	38.
5. Texta, egy részben nyomnak	443 $\frac{1}{2}$ #	af 35	fc 155	08.
6. Cicero graeca, egy részben nyomnak	443 $\frac{1}{2}$ #	af 60	fc 86	51.
7. Petit két részben nyomnak	444 $\frac{1}{2}$ #	af 60	fc 266	32.
8. Cicero				
9. Termond } kalendaximű jegye	54 $\frac{3}{4}$ #	af 40	fc 21	45.
10. Flazerek nyomnak	70 $\frac{1}{2}$ #	af 40	fc 24	12.
11. Lemak	16 #	af 1	fc 8	28.
	Summa		fc 1525	41.
az Irás kétszer			fc 120	--
	Summa		fc 1645	x21.
Vörs kétszer Pénst kezébe				
			fc 1938	x.5.
Amég vörsen kezébe Lotingestől				
Termond	15 #	af 44	fc	611
Amég Petit	7 #	af 60	fc	4112.
			fc	101154.

Beni Öntől való Alkalom